

TALABANIŃ SAXNA SÓZIN ÚYRENIWINIŃ ÁHMIYETI

Qosbergenov Aqilbek Idirisovich

Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı Nókis

filialı quwırshaq teatr aktyorlıǵı tálim studentı

Qosbergenov Aqilbel Idirisovich

Quwırshaq teatr aktyorlıǵı tálim jónelisi

Annotaciya: Usı maqalada teatr saxnası ushin tárbiyalanıp atırǵan talaba hár qıylı shınıǵıwlar islewi kerekligi tiykarınan erin shınıǵıwları, artikulyaciyalıq hám dikciyalıq shınıǵıwlar jáne demdi qalay alıw kerek demdi qalay shıǵarıw kerek ulıwmalastırıp aytqanda saxna sózi pání ótiliw barısında nelerdi uyreniwi kerek bolsa bárin ózlestiriwi hám qalay meńgeriw kerekligi jazılǵan. Saxna sózi pániniń bolajaq aktyorǵa ne ushin kerekligi hám qanday paydası barlıǵı keńnen ashıp berilgen.

Annotacia: In this article, it is written that a student preparing for the stage of the theater should perform various exercises, mainly lip exercises, articulation and diction exercises, breathing, exhalation, in short, everything that should be learned during the lesson. Why the science of stage speech is necessary and how useful it is for the future actor is widely revealed.

Gilt sózler: Saxna, teatr, aktyor, kórkem oqıw, artikulyaciya, dikciya, orfoepiya, tamashagóy, partnyor, kompaziciya.

Saxna sózi teatr kórkem óneriniń ajralmas tiykarǵı bólegi.

Teatr kórkem ónerinde aktyor sheberliginiń tiykarǵı bólegi bolǵan saxna sózi bir neshe tarmaqlardı óz ishine aladı . Saxna sózi pání eki bólimge bólinedi .

1. Artikulyaciya.
2. Kórkem oqıw.

Sóylew kórkem óneri sheberligin úyrenip atırǵanda usıllarǵa úlken itibar qaratiladı. Sebebi sóylew kórkem óneri menen qurallanbay turıp kórkem ónerin iyelep bolmaydı.

Saxna sózi texnikasınıń ózi bir-birine uqsamaytuǵın, biraq bir-birinen ajratıp bolmaytuǵın birin-biri toltırıwshı tiykarǵı bes komponentten turadı

1. Artikulyaciya
2. Dikciya
3. Orfoepiya
4. Dem
5. Dawıs

Til, erin hám kishkene til jaylasqan awız boslıǵı, murın boslıǵı, jutqınshaq dawıs shımdıǵı jaylasqan tamaq hám ókpe sóylew aǵzaları bolıp esaplanadı . Adamnıń durıs sóylewi sóylew organlarınıń belsendiligine baylanıslı.

Saxna sózi pániniń tiykarǵı bólimi bolǵan kórkem oqıw bir qansha qıyın basqaşlardı óz ishine aladı. Bul bólim úshke bólinedi.

1. Tásirli oqıw.
2. Kórkem oqıw.

3. Kórkem sóz.

Tiykarınan bul úsh bólimdi bir-birinen ajratıp bolmaydı. Sebebi aldınıǵı eki bólim kórkem sózdiń tiykarı bolıp esaplanadı. Sonlıqtan kórkem sóz túsiniǵı ayırım elementler sıpatında aldınıǵı bólimlerde qatnasadı. Úyreniw processinde teoriyalıq jaqtan bir waqıya dep qarawǵa bolmaydı.

Kórkem oqıw-ózinin dáslepki basqıshı bolǵan tásirli oqıwdıń barlıq qırların óz ishine aladı. Oǵan kúshli sezim tolqınlanıwdı, ishki keshirmeni qosıw kerek. Bunıń menen tásirli oqıwda sezim tolqınlanıw kerek emes degen juwmaq shıǵarmaw kerek. Biraq kórkem oqıwda shıǵarma mazmunın tásir etiwshi seziw tolqınlanıw keshirme jetekshi elementlerden bolıp esaplanadı. Kórkem oqıwda sezim tolqınlanıwdıń keshirmeniń sheshiwshi áhmiyetke iye bolıwında, logikalıq sheshim bolıp esaplanadı. Sebebi kórkem oqıw ádebiy materialdıń tásirli oqıw basqıshındaǵıǵa qaraǵanda tereńirek ózlestiriw processı menen baylanıslı. Atqarıwshılıq qábiyleti kórkem oqıwdıń eń tiykarǵı faktori bolıp esaplanadı. Nuqsansız adam tásirli oqıwı múmkin, biraq hár bir salamat adam kórkem oqıw qábiletine iye bola bermeydi. Onday kórkem atqarıw qábileti hár kimgе berile bermeydi. Sebebi kórkem oqıwdaǵı sezim tolqınlanıw hám ishki keshirme degende ádebiy materialdıń mazmunın ashıp bere alatuǵın tásirshenlikte tereńnen ashıp beriwshi arnawlı keshirme názerde tutiladı. Hár bir adamnıń sóylew organları ózine tán bolıp jaratıladı. Sonlıqtan da adamlardıń dawısları bir birine uqsamaydı, birewde jıńishke, birewde juwan bolıp keledi. Adam sóylegende sóylew organlarınıń háreketi jaǵdayda belgilengen sestı aytıwı artikulyaciya, aytılıp qaytıwı rekurciya menen baylanıslı. Ásirese ózinin iskerliginde janlı sóz benen baylanıslı adamlar buǵan ayırıqsha itibar beriwı zárúr. Sonıń ushın sóylew organlarınıń anatomıyasın úyrengen durıs boladı. Sóylew organları bolǵan erin, jaq, tildin sóylew processindegi hár túrli háreketin artikulyaciya dep ataydı. Artikulyaciyalıq shınıǵıwlar tiykarınan sóylew aǵzalarınń háreketshenligin arttırıw, keyingi jumıs processı – sóylegende seslerdin anıq aytılıwın támiynleydi. Sonlıqtan, ózinin sóylew organlarında kemshiligi bar ekenin hár bir student yamasa háwesker atqarıwshı, teatrdaǵı jas aktyorlar bolsın bunday shınıǵıwlardı kúndelikli ádetke aylandırıw kerek.

Artikulyaciyalıq shınıǵıwlar waqtında ózinizdi májbúrlep kúshenip júzdiń bulshıq etlerin qatırıp taslawǵa bolmaydı, kerisinshe erkin halda deneler óz erkinde bos turıwı kerek. Shınıǵıwlar eń ápiwayısınan baslap meńgerip, soń qıyımına ótiwi kerek.

Jeńil hám anıq sóylewge erisiw ushın awızdı erkin ashıwǵa erisiw kerek. Aktyor tamashagóyge, partnyorlarına qolaylı hám zawıqlı bolıwı ushın sóylegende jaqlar ashılıp jabılıp turıwı kerek. Bunıń ushın denemiz hám júzimiz erkin halda boladı. Awızdı ashqanda tómendegi jaq túsiriledi awız ashıladı tildin ushı tómendegi tistiń túbine tiyip turadı. Bul shınıǵıwdı bir neshe márte tákirarlaw kerek.

Artikulyaciya hám dikciya shınıǵıwların birinshi basqısh studentleriniń hár biriniń qabil etiw múmkinshiliklerine qarap, olarǵa jańıltıw, naql-maqal, jumbaqlardan kompaziciyalıq kórinislerdi úyretiw kerek. Sonday ámeliy sabaqlarda studentlerdi sóylew erkinligi, pikirlew qábileti qatnasta bolıwǵa úyretedi.

Bunnan basqada dawıstıń jańǵırıwın támiynleytuǵın shınıǵıwlar da bar. Aktyor dawısı alısqa estiliwi ushın, sóylegen sózin, áste shıqqan dawıstı teatr zalınıń eń keyingi qatarına jetkerip beriwı kerek. Bunıń ushın aktyor tekstli shınıǵıw menen shuǵıllanıwı kerek. Bul shınıǵıw ushın qısqa qatarlar menen menen jazılǵan qosıqlardan paydalanıwǵa boladı. Shınıǵıw waqtında birinshi eki qatardı orta dawıs penen, ekinshi qatardı áste, biraq dawıs sol biyiklikte, kelesi qatardaǵı orta dawısta hám basqa túrde. Qosıq teksti tásirli intonaciya menen sesler arqalı jańlap turıwı kerek. Dawıslı seslerge pát belgisi túsedı hám sozıladı.

Ayırım studentler sóylegende sózlerin átıraptǵı adamlarǵa jetkerip bere almaydı. Buǵan sebep ayırım seslerdi qáte aytıwı nátiyjesinde boladı. Biraq sóylewshi sóylew organlarınan maqsetke muwapıq paydalansa, uzaq kónligiwlerdiń nátiyjesinde qaysı bir tildıń seslik sistemasındaǵı seslerdi bolsa da durıs ayta aladı. Máselen: Qaraqalpaq tilindegi q,ǵ,ń seslerdi aytıw rus tiliniń artikulyaciyalıq bazası ushın qıyın. Sebebi bul tildegi kishkene tillik dawıssız sesler rus tilinde ushıraspaydı. Bul seslerdiń artikulyaciyasın túsindiriw, qalay aytilatuǵının kórsetiw natıyjesinde q,ǵ,ń seslerin ruslar da durıs aytǵa kónigiwler natıyjesinde erisiwi múmkin.

Endi dawısqa kelsek, adamlardıń sóylew organları tiykarınan ekige bólinedi.

1. Oraylıq organ. Buǵan joqarı nerv sisteması hám onıń sóylewge baylanıslı tarmaqları kiredi. Oraylıq organ sóylew menen baylanıslı barlıq hádiyselerdiń basqarıwshısı esaplanadı.

2. Xızmet atqaratuǵın organlar. Sol bólektiń ózi shetki (neriferik) bólim dep júrtiledi.

Xızmetshi bólim óz nábewetinde úsh bólimge ajratıladı

1. Genarator sisteması. Buǵan dawıs perdeleri awız boshlıǵındaǵı dawıstıń bolıwında qatnasatuǵın jollar yaǵnıy dawıs payda etetuǵın organlar kiredi.

2. Rezonator sisteması. Buǵan awız boshlıǵı murın hám tamaq jolları, kókre k qaytarǵısh derekleri kiredi.

3. Energetikalıq sistema. Buǵan dem alıw organları kiredi.

Dawıstıń payda bolıwında áne usı bóleklerdiń barlıǵı kompleks bolıp birge qatnasadı. Dawıstan shıǵatuǵın nuqsanlar usı bólimlerdiń birewne tiyisli bolıwı mumkin.

Dawıs hám sóylewdiń barlıq proceslerin oraylıq organ joqarı nerv sisteması basqaradı. Onan kelgen signal natıyjesinde dawıs hám sóylew sesleri payda boladı. Energetik sistema járdeminde payda bolǵan dawıs «quwıp» shıǵarıladı rezinator sisteması járdeminde kúsheytiriledi.

Dawıs perdeleri generator sistemasınıń eń kerekli organı bolǵan kegirdek ishinde jaylasqan. Kegirdek qıyın fiziologik organ. Dawıs perdeleri úsh múyesh formasında duzilgen arqa tarmaq bóliminen eki lenta formasında baslanıp börtip turǵan aldınǵı múyeshke kelgende ushları birgedi. Bul lentaǵa uqsaqan perdelerdiń qarama – qarsı tárepi, yaǵnıy kegirdek dıywallar tárepinde eki shemirshek (qattı biriktiriwshi toqıma qatlamı) jaylasıp olar háreketshenligi menen ajralıp turadı. Áne usı dawıs perdeleri aralıǵında payda bolǵan jırıq dawıs jolı dep ataladı.

Teatr aktyori saxna sózi pánin tolígi menen úyrengen bolıwı kerek. Sebebi aktyor saxnada durıs sóylewi kerek. Sonın ushın saxna sózi aktyor ushın eń áhmiyetli pán esaplanadı.

PAYDALANILGAN ÁDEBIYATLAR:

1. Olimjonova . Z. Saxna nutqi. – T. Fan. 2005.
2. Jumaniyazov R. Nutqiy mahorat. -T. 2005
3. Pulatov. I. Saxna nutqi – T. -1994.
4. Alieva. N. Sańatdagi xayotim. – T. 1978.
5. Nasirova. A. Jonli sóz sańati asoslari. T. 2003.
6. A. Nasirova. Saxna nutqi. TAFAKKUR BOSTANI TOSHKENT 2013.